

İSTANBUL VE AYASOFYA'NIN BİNA EDİLİŞ EFSANELERİ (MİLLÎ KÜTÜPHANE 06 MİL YZ 271 NOLU CÖNK ÖRNEKLEMİNDE)

Selim ÜMÜTLÜ¹

ÖZET

Asya ve Avrupa'nın kavşak noktasında konumlanan İstanbul, eşine az rastlanır bir coğrafi güzelliğe sahip olduğu gibi uzun bir geçmiş ve zengin bir tarihî mirasa da sahiptir. Şehrin sahip olduğu bu tarihî mirasın en önemli unsurlarından biri de Ayasofya'dır. Bugün olduğu gibi geçmişte de insanlar İstanbul ve Ayasofya'nın bina edilmiş sürecini merak etmişler, tarihî bilgilerin eksik kaldığı noktalarda hayal güçlerini devreye sokarak çeşitli efsaneler üretmişlerdir. Bu makalede Millî Kütüphanede 06 Mil Yz 271 nolu cönkte yer alan İstanbul ve Ayasofya'nın bina edilmesine dair efsaneler sadeleştirilmiş olarak ve çeviri yazı hâlinde verilmiştir. Böylece benzerlerine birçok yazılı kaynaktan rastlanan İstanbul ve Ayasofya efsanelerinin bir cönkteki ifadesi ortaya konularak konuyla ilgili literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Ayasofya, Efsane

THE CONSTRUCTION LEGENDS OF ISTANBUL AND HAGIA SOPHIA (IN THE EXAMPLE OF A CÖNK NUMBERED 06 MİL YZ 271 IN NATIONAL LIBRARY)

ABSTRACT

Located at the crossroads of Asia and Europa, Istanbul has a unique geographical beauty as well as a long history and rich historical heritage. One of the most important elements of this historical heritage of the city is Hagia Sophia. In the past, as today, people have wondered about the building process of Istanbul and Hagia Sophia, and in cases where historical information is lacking, they have produced many legends by activating their imaginations. In this article, the legends about the building of Istanbul and Hagia Sophia in the cönk number 06 Mil Yz 271 in the National Library were given in today's language and transcription form. Thus, it was aimed to reveal how the Istanbul and Hagia Sophia legends, similar to which are found in many written sources, reflected on a cönk and to contribute to the literature on the subject.

Key Words: Istanbul, Hagia Sophia, Legend

¹ Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, selimumutlu53@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8667-955X



GİRİŞ

İstanbul, eski çağlardan bu yana insan topluluklarının yaşam ve kültürlerine ev sahipliği yapmış önemli bir yerleşim merkezidir. Şehrin Bizantion ile başlatılan tarihi, yeni Roma'yı burada kurmaya karar veren Constantinus ile yeni bir aşamaya gelmiştir. Roma'nın pagan inancından Hıristiyanlığa geçişinde önemli bir rol üstlenen Konstantinopolis şehri, uzun yıllar Doğu Hıristiyan uygarlığının merkezi olarak kalmıştır (Kuban, 2004: 3-4). Tarihler 29 Mayıs 1453'ü gösterdiğinde ise İstanbul artık bir Müslüman-Türk şehridir.

İstanbul'un bu kadim tarihinin önemli bir kısmına şahitlik eden Ayasofya, farklı inançlara mensup insanların kendisine önem atfettiği, gerek ihtişamlı mimari yapısı gerekse hakkında anlatılan efsanelerle dünya çapında şöhret kazanmış, yeryüzündeki ender mabetlerden biridir. Ayasofya, ilk olarak II. Konstantin döneminde inşa edilmiş, çeşitli isyanlar nedeniyle iki kez harap olan kilise en son I. Iustinianos tarafından yaptırılarak 27 Aralık 537 günü büyük bir törenle açılmıştır (Eyice, 1991: 206). Mabet, adını Hıristiyanlıktaki kutsal üçlemenin ikinci unsuru olan ve Hazret-i İsa'nın bilgelik vasfını yansıtan Theia/Hagia Sophia'dan (ilâhî hikmet) almıştır. II. Mehmed Han tarafından İstanbul'un fethedilmesiyle Ayasofya fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve ilk Cuma namazı da burada kılınmıştır. Bu nedenle daha sonra fethedilen diğer şehirlerdeki kiliseler camiye çevrildiklerinde en büyüğünün Ayasofya adıyla anılması bir gelenek hâline gelmiştir (Eyice, 1991: 206). Türklerin "Ayasofya" ismini değiştirme gereği duymamasını ve Anadolu'da camiye çevrilen kiliselerde de bu ismi kullanmalarını Hz. İsa'ya duydukları hürmetle açıklamak mümkündür (Akçay, 1968: 9) Öte yandan Sultan II. Mehmed'in Bizans imparatorluğunun mirasına sahip çıkmak istediği için bu ismi değiştirmediği şeklindeki yorumlar da mevcuttur (Yerasimos, 1993: 118). Ayasofya, 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. Müzeye dönüştürülmesinden 86 yıl sonra, alınan Cumhurbaşkanı kararı ile 24 Temmuz 2020 yılında kılınan Cuma namazı ile "Ayasofya-i Kebîr Câmî-i Şerîfi" adıyla yeniden ibadete açılmıştır.

İnsan eliyle inşa edilen şehirler ve mimari yapılar, yine insanların onlara anlam atfetmesiyle değer ve önem kazanırlar. Bu anlam atfetme sürecinde büyük rol oynayan unsurlardan biri de efsanelerdir. Efsaneler, eski dönemlerden beri anlatılagelen, sıra dışı olayları veya tabiatüstü varlıkları konu edinen sözlü veya yazılı eserlerdir (Karataş, 2018: 104). İnsanlar, kendilerinde hayranlık uyandıran bir güzellikle karşılaştıklarında, o güzelliğin hayal dünyalarındaki muhteşemliğiyle örtüşecek, içinde olağanüstülükleri barındıran açıklamaların arayışına girerler. Oysa bilimsel ve tarihî veriler genellikle insanların meraklarını giderecek estetik açıklamalardan yoksundur. İnsan muhayyilesinin ürettiği efsaneler, çoğu zaman böyle bir ihtiyaçtan doğar. İnsanlar soru sorduğu ve sorularına estetik cevaplar bulduğu sürece efsane anlatma geleneği varlığını devam ettirecektir (Özay, 2009: 63).

İstanbul ve Ayasofya'nın inşa edilmesine dair efsaneler bugüne kadar birçok tarihî ve edebî kaynağa konu olmuştur. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Efendi'nin *Dürr-i Mekkûn'ı*, Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Kühû'l-Ahbâr'ı*, Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih'i*, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'si* bu eserlerden sadece birkaç tanesidir.



Öte yandan kütüphanelerde, kaynağını Bizans döneminde yazılmış tarihlerden alan ve çoğunluğu çeviri özelliği taşıyan çok sayıda Farsça ve Türkçe “Ayasofya Risalesi”ne rastlamak mümkündür (Aslan, 2009: 83). Ferhat Aslan, bu tür eserlerle ilgili şu tespitte bulunur: “Ayasofya risaleleri, içerik bakımından birbirlerine çok benzer. Müellifler anlatmış oldukları olayları, birbirlerine kıyasla özet şeklinde ya da ayrıntılı, sade bir dille veya daha sanatkârane bir üslupla anlatırlar.” (2009: 83). Kökleri Bizans dönemine uzanan İstanbul ve Ayasofya'nın bina edilmesine dair efsaneler, 15. yüzyıldan itibaren Türk kültürüne ve İslamiyet'e dair unsurlarla yeni bir mahiyet kazanmış, varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Ayasofya'nın yeniden cami olarak açılmasıyla bu yapıya dair efsanelerin de toplumsal hafızada yeniden canlanması kuvvetle muhtemeldir. Bu çalışmada bir cönkte yer alan İstanbul ve Ayasofya'ya dair efsanelere yer verilmiştir.

a) Metin Hakkında Bilgiler

“İslambol ve Ayasofya'nın Binâ-yı Ahvâlidür” başlıklı metin, Millî Kütüphanede, 06 Mil Yz 271 numaralı cönkün 67b-70b varakları arasında yer almaktadır. Cönk içinde bitkilerin faydası, cifr, Hz. Peygamber'in eşleri, Hz. Süleyman'ın hikâyesi gibi birbirinden bağımsız konularda metinler bulunmaktadır. Metinde geçen “...hîcretiñ biñ otuzı olduğa İslambol iki biñ dört yüz altmış bir yıllık binâdır.” ifadesi metnin H. 1030 (M. 1620/1621) yılında kaleme alındığını düşündürmektedir. Metinde İstanbul ve Ayasofya'nın inşa edilmesine dair şu efsaneler anlatılmaktadır:

1. Yanko bin Madyan, başka diyarda benzeri olmayan bir şehir inşa etmeye karar verir. Bir rüya vesilesiyle şehrin inşa edileceği yeri belirler. Dünyanın dört bir yanından gelen mimar ve işçiler yedi yıl boyunca gerekli malzemeyi toplarlar ve kırk günde İslambol'u inşa ederler. Şehrin adına Yanko denir. Ne var ki Yanko bir süre sonra putperest olur ve şehre büyük bir kilise inşa ettirir. Yanko, beyleri ve ruhbanlarla birlikte bu kilisede putlara tapınırken aniden depremler ve yıldırımlar meydana gelir. Kilisenin içindekiler helak olur. Şehir, kırk yıl viran kalır.
2. İstanbul'un binasına başlandığında yer kazılır, dört bir yana büyük kuleler yapılarak her kuleye büyük çanlar konulur. Müneccimler, şehrin inşa edileceği doğru saati gözetirler. Amaçları uygun saati belirleyip çanlar aracılığıyla bunu duyurmaktır. Askerler ellerinde taşlarla hendek başında çanların çalmasını beklemektedir. O esnada bir leylek bir yılanı ağzına alıp giderken kulelerin üzerinde yılanın kuyruğu çana dolanır. Vaktin geldiği düşünülünce diğer çanlar da çalmaya başlar. Böylece şehrin inşasına başlanır. Sonradan durum anlaşılrsa da inşaata devam edilir. Saatinde inşa edilmediği için bugün dahi İstanbul'dan hastalık eksik olmaz.
3. Şehir kırk yıl ıssız kaldıktan sonra Yanko'nun oğullarından Yuzantin, şehri yıldırım ve deprem korkusundan yerin altında ve üstünde olmak üzere iki kat olarak inşa eder. Yuzantin de babası gibi fesada girince Allah'ın verdiği veba hastalığıyla hepsi kırılır. İslambol yine viran olur.



4. Yuzantin'in oğlu Mihâil'in soyundan gelen Kostantin adlı bir padişah İstanbul'u yeniden imar etmek ister. Fakat mağrip diyarının padişahı Herkil, buna engel olur. Bunun üzerine Kostantin, başka bir ülkenin padişahı olan Şem'ûn'dan yardım ister. Kostantin, birkaç kez Herkil ile savaşır. Sonrasında Şem'ûn onları barıştırır ve Sofya adlı kızını Kostantine verir. Kostantin, şehri yeniden imar eder. İstanbul, birkaç yıl viran kaldığı için şehrin içi yılanlarla dolmuştur. O mahalden bir üstad gelip Atmeydanı'nda bulunan üç başlı tunçtan bir tılsım yapar, böylece bütün yılanlar helâk olur.
5. Şem'ûn'un Kostantin'e helâlik olarak verdiği Sofya, hadde hesaba gelmez mala sahiptir. Sofya, vefatından sonra kendi malıyla başka diyarda benzeri bulunmayan büyük bir kilise yapılmasını vasiyet eder. Sofya vefat edince Ayasofya'nın binasına başlamak üzere mimarlar toplanır, mimarbaşı Frengistan'dan getirilir. Ayasofya'nın bu isimle anılmasının sebebi, "Sofya" adlı kızın malıyla bina edilmesindedir.
6. Mimarbaşı, binayı yerin kırk arşın altına koyup tamamlar. Sıra büyük kemere gelince ortadan kaybolur. Frengistan'a gider, orada da büyük bir kilise inşa eder. Onu da büyük kemere getirince izin isteyip İstanbul'a geri gelir. Bu süreçte Ayasofya'nın binası yerine oturmuştur. O da başlayıp binanın kalan kısmını tamamlar.
7. Rivayete göre Süleyman Peygamber'in Şemsiyye adlı bir hatunu vardır. Bir gün Şemsiyye, Süleyman Peygamber'den başka memlekette olmayan bir köşk yaptırmasını ister. Süleyman Peygamber'in emriyle dünyayı gezen devler ve periler, havası ve suyu en uygun yeri bulurlar, burası Ayduncuk'tur. Kaf Dağı'ndan somaki mermerler getirip bu köşke koyarlar. Ayasofya'nın içinde bulunan dört somaki mermer direkler, aslında devlerin Kaf dağından getirip Aydıncık'taki köşke koyduğu mermerlerdendir.
8. Ayasofya'nın mihraba karşı olan kapıları Nuh Peygamber'in gemi tahtasındandır.
9. Hz. Peygamber dünyaya geldiğinde Ayasofya'nın kible yönündeki kubbesinin bir yanı yıkılmış ve bunu yine Kostantin imar etmiştir.
10. Ayasofya için üç yüz bin sebike (külçe) altın harcanmıştır. Her sebike üç yüz bin altın değerindedir.

Metinde anlatılan efsaneler, Oruç Bey'in *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde anlattığı efsanelerle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Oruç Bey, eserinde ayrıntılı bir anlatım tarzını benimser. Buna göre Sultan Mehmed Han, şehri-i Kostantin'i fethettiğinde tarih bilenleri, keşişleri ve ruhbanları toplayıp onlara şehri kimin bina ettiğini ve şehirde kimlerin hüküm kıldığını sorar. Onlar da cevap verirler. Rivayete göre Süleyman Peygamber, kendisine itaat etmeyen Ankur'u yener ve onun Şemsiyye adlı kızıyla evlenir. Şemsiyye'nin isteği üzerine Aydıncık denilen yerde güzel bir köşk yaptırır. Sonrasında Şemsiyye'nin puta taptığını öğrenen Süleyman Peygamber onu helâk eder. Aradan yıllar geçer, Yanko ibn Madyan adlı bir padişah bu köşkte oturmaya başlar ve burada Şemsiyye'nin putunu bulur. Yanko'yu zamanının Süleyman'ı olarak vasıflandıran Kantur adlı veziri, onu âlemde adının kalması için bir şehir inşa etmesi konusunda teşvik eder. Bunun üzerine Yanko, gece gündüz bu şehri inşa edeceği yeri düşünür. Rüyasında ona şehri inşa edeceği yeri gösterirler. Fakat uyanınca Yanko orayı bulamaz. Bunun üzerine Yanko yatarken onu döşeği ile birlikte alıp Kostantin yerine getirirler. Yanko, civar memleketlerin padişahlarına



mektuplar gönderir ve onlardan usta ve işçiler göndermelerini talep eder. Yedi yılda inşaat için gerekli taş ve kireç hazırlanır, müneccimler şehrin inşası için otuz yılda bir gelen doğru saati beklerler. Bir leyleğin ağzındaki yılanın çanlardan birine dokunmasıyla harekete geçilir ve şehir kırk günde inşa edilir. Yanko, kendi suretini bir puta çevirir. Büyük bir kilise inşa ettirir. Buradaki ruhbanların gıda ihtiyaçlarını gidermek için Rukiya adlı tılsımcı tarafından yapılan tılsımla sığırcıkların kiliseye zeytin taşımaları sağlanır. Ankur adlı bir başka tılsımcı ise denizdeki balıkları buraya çeken bir tılsım hazırlar. Bir anda ortaya çıkan fırtına ve deprem neticesinde halka zulmeden putperest Yanko ve beraberindekiler helak olurlar. Oruç Bey, ilerleyen bölümlerde Yanko'nun oğlu Buzantin'in ve onun soyundan gelen Kostantin'in kissalarını anlatır. Akabinde Ayasofya'nın Asfiyye adlı zayıf mizaçlı kızın maliyle yapıldığı için bu ismi aldığına, mermerlerinin Kaf Dağı'ndan getirildiğine, Ayasofya için üç yüz bin sebûke altın harcandığına, Hz. Peygamber döneminde Ayasofya'nın bir kubbesinin çatlayıp ancak Hz. Peygamber'in ağız suyunu sürdüğü bir taş sayesinde tamir edilebildiğine yer verir (Öztürk, 2014: 74-93) Oruç Bey'in anlattığı efsanelerin benzerleri Solak-zâde Tarihi'nde de mevcuttur (Lokmacı, 2019: 345).

Oruç Bey, İstanbul ve Ayasofya'ya dair efsaneleri anlatırken bazen bağlamdan çıkıp çeşitli diyarlarda bulunan memleketler, âlemin Hz. Peygamber'in nurundan yaratılması, miraç hadisesi gibi konulara değinmiş; tafsilatlı bir anlatım tarzını benimsemiştir. Çalışmamıza konu olan metinde ise ayrıntıya inilmemiş, özet bir anlatım tercih edilmiştir. Oruç Bey'in anlatımında, buradaki metinden farklı olarak Şem'ûn, İsa dinini aşikâr eden duası makbullenlerden bir kişi olarak tanıtılmış; Ayasofya'nın yapılmasına vesile olan Asfiyye (metinde Sofya) ise Herkil'in kızı olarak verilmiştir.²

Stefanos Yerasimos, *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* adlı eserinde İstanbul'un inşa edilişle ilgili efsaneyi II. Mehmed döneminde ortaya çıkan imparatorluk tartışmalarıyla ilişkilendirmiş ve "Türkler yeni başşehirlerinin tarihini öğrenmek yerine, onu kendileri yaratmışlardır" ifadesini kullanmıştır (1993: 9). Yerasimos'a göre Yanko bin Madyan, Roma mirasçısı imparatorluk fikrine karşı çıkanlar tarafından oluşturulmuş hayalî bir kahramandır ve adına 15. yüzyıldan önceki kaynaklarda rastlanmaz. Yanko b. Madyan adını ilk kez, Yazıcıoğlu Ahmed, *Dürr-i Meknun* adlı eserinde bir okuma hatası sonucu kullanmış; Mesûdî'nin İskenderiye şehri için anlattığı efsaneleri Kostantiniye'ye uyarlamıştır. Örneğin İskender'in şehri kurmadan önce birbirine iplerle bağlı direkler üzerine çanlar yerleştirmesi, çanlardan birinin üzerine düşen karga nedeniyle zamanından önce kurulan şehrin kötü bir yazgıya sahip olması bunlardan biridir. Buna göre Yanko'nun ve şehrin diğer kurucularının başına gelen felaketler, imparatorluk projesi uygulanırsa Osmanlı Sultanı'nın başına da gelebilecektir. Oruç Bey, Yazıcıoğlu Ahmed'in oluşturduğu bu efsaneyi daha da geliştirerek Yanko'yu ete kemiğe büründürmüş, efsaneyi Süleyman Peygamber ile ilişkilendirmiştir (Yerasimos, 1993: 63-80). Duygu Yıldırım, İstanbul'un kuruluşuna dair bu efsanelerin fetihten çok sonra, 17. yüzyılda dahi dolaşımda olmasından hareketle bunların imparatorluk fikrini reddetmek için kullanıldığı iddiasını anakronik bulur ve efsanelerin aslında ilk olarak Müslüman Arap

² Stefanos Yerasimos, Heraklius'un (Herkil) Hz. Muhammed ile aynı dönemde yaşamış olmasından dolayı anısına İslam geleneğinde saygı gösterilen tek Bizans İmparatoru olmasına ve efsanedeki işlevine dikkat çeker (Yerasimos, 1993: 133).



geleneğinde (seyahatnâmeler ve tarih kitaplarında) filizlendiğini ifade eder (2013: 53). Yerasimos ve Yıldırım'ın konuyla ilgili görüşleri bu şekilde olsa da bahis konusu efsanelerin arka planında yer alan saiklerin ortaya çıkarılması için daha kapsamlı ve karşılaştırmalı tahlil çalışmalarına ihtiyaç vardır.

b) Sadeleştirilmiş Metin

Şöyle anlatılır ki İslambol fethedildiğinde iki bin iki yüz seksen sekiz yıllık şehirdi ve fetholunduğunda hicretin sekiz yüz elli yedisiydi. Hicretin bin otuzu olduğunda İslambol iki bin dört yüz altmış bir yıllık binadır. Şöyle bilinir ki İslambol'u Yanko bin Madyan önceden bina etmiştir. O zamanda Yanko, yedi iklimde sözü geçen büyük bir padişahı. Yanko, başka bir diyarda bulunmayan büyük bir kale inşa etmeyi murat edindi. Vezirlerini toplayarak onlara şöyle dedi: "Çabuk bana iyi bir yer bulun. Görkemli bir şehir bina etmeyi murat edindim." Bunlar bu fikirle dağılıp gittiler. O vakit Yanko'nun uykusu geldi ve bu fikir ile uyumaya gitti. Rüyasında dediler ki: Yapmayı arzu ettiğin şehri Akdeniz ile Karadeniz'in yakın olduğu boğaza inşa edesin. Yanko uyanıp düşünüyü vezirlerine bildirdi. Ama onlar o yerin nerede olduğunu bilmezlerdi. Yanko yine bir gece sarayında yatarken uyku arasında onu alıp yanlarında götürdüler. Yanko uyanıp gözünü açtığı anda düşünüyü kıyas ederek yine gözünü yumdu. Ama gördü ki düş değildir. Gözünü açtı, durup kaldı. O şaşkınlık âleminde iken halk haberdar oldu. Etrafta olan beylere padişahın bulunduğu yer hakkında haber ulaştı. Beyler şaşırıp Yanko'nun yanına geldiler, hizmette bulundular. Etrafı biraz seyredip düş gördüğü yere uğradılar. Yanko, o yeri gördüğünde buranın düş gördüğü yer olduğunu bildi. Şaşırıp, vezirlerine haber saldı. Hepsi orada toplandılar. Başından geçen olayları onlara anlattı. Hemen orada oturup yedi iklime mektuplar gönderdi ve şöyle hükümde bulundu: Her nerede usta, mimar ve ırgatlar var ise hepsi burada hazır olsunlar. Mektubun ulaştığı vilayet ve memleketlerde hazır olan beyler merakla her nerede mimar ve ırgad varsa hepsini toplayıp İslambol'un olduğu yere, Yanko'nun huzuruna gönderdiler. Her mertebeden mimar ve ırgad toplandı ki sayısını ve hesabını Allah bilir. Hizmete başlayıp yedi yılda İslambol'un taş ve kirecini topladılar ve sonra binaya başlayıp kırk günde İstanbul'u tamam eylediler. İslambol'un adına Yanko dediler. Sonra o kâfir (Yanko), gayet putperest oldu ve büyük bir kilise bile inşa etti. Bir gün Yanko beyleriyle ve ruhbanlarla o kilisenin içine girip putlarına taparken aniden depremler ve yıldırımlar meydana geldi. Yanko, beyler ve ruhbanlarla içindeyken deprem o kiliseyi yere geçirdi. Tamamı orada kalıp helak oldular. Ondandan sonra İslambol kırk yıl viran oldu.

Rivayet olunur ki İslambol binasına başlandığında, yeri kazıp binayı koymadan önce dört yana yüce kuleler yaptılar. Her bir kuleye büyük çanlar koydular. Münecimler kitaplarında geçen bir saati gözetirlerdi ki vakti geldiğinde çancılara haber etsinler. Onlar çan çalsınlar. Çanlar çalındığında İslambol'un binasını inşa etsinler. Askerler ellerine birer taş alıp hendek başında hazır iken aniden bir leylek bir yılını ağzına alıp havada uçarken kulelerin üzerine uğradı. Yılanın kuyruğu çana doluştu. Hemen çan çaldı. O vakit saatin geldiğini kıyas ederek bir uğurdan bütün çanlar çaldılar. Mimarlar çan sesini duyunca "Binayı vurun!" diye çağırıştılar. Hazır olan herkes hemen bir uğurdan İslambol'un binasını inşa etmeye başladılar. "Heyy, n'eylediniz! Çanların başına iş geldi." diye bir haber verilince bina ustası yer üzerine çıktı. Artık bozmak mümkün olmadığından yapmakla mesul



oldular. Anlatılır ki o sebepten şimdi dahi İstanbul'dan hastalık eksik olmaz. Zira İslambol saatinde inşa edilmemiştir.

İslambol, depremden kırk yıl harap olup ıssız kaldıktan sonra Yanko'nun bir oğlu kalmıştı. Adına Yuzantin derlerdi. Bu Yuzantin gelip İstanbul'u yine mamur eyledi. Zelzele ve yıldırım korkusundan İslambol'u iki kat yaptı. Şimdi dahi iki kattır. Bir katı yer altındadır. Kireç ile yapılmış evlerdir. Yuzantin, Yanko'nun helak olduğunu görerek korkudan iki kat yaptırmıştır ki deprem ve yıldırım meydana geldiğinde yer altında olan evlere girerlerdi. Yine Yuzantin dahi fesada el vurunca Hak Teâlâ hazretleri bir veba hastalığı verdi. Hepsini kırıldı. Şöyle ki ancak on adamdan bir adam kurtuldu. Onlar dahi korkudan kaçıp darmadağın oldular. İslambol yine viran oldu.

Yuzantin'in bir oğlu kalmıştı. Adına Kir Mihâil derlerdi. O, büyük İskender-i Zülkarneyn'in zamanında vefat etti. Onların oğullarından Kostantin adlı bir padişah kaldı. O, ulu değildi ki İslambol'u yine mamur eylesin. O zamanda mağrip diyarında büyük bir padişah vardı. O padişahın adına Herkil derlerdi. O, padişaha hased ederek İslambol'u mamur eylemeye engel oldu. Sonradan Kostantin, Herkil'in kendisine mani olduğunu görünce kalkıp bir başka padişaha gitti. O padişahın adına Şem'ün derlerdi. Ona vardı ve o, büyük Kostantin'e asker verdi. Herkil ile bir defa savaştılar. Sonrasında Şem'ün bunların arasına girip barıştırdı. Şem'ün'un Sofya adlı bir kızı vardı. Onu Kostantine hellalık verdi. Kostantin gelip yine İslambol'u mamur eyledi. Lakin önceden birkaç yıl viran olduğu için İslambol'un içi yılanlarla dolmuştu. Ol mahallerden bir üstad gelip Atmeydanı'nda olan üç başlı tunçtan yılan şeklinde bir tılsım yaptı. O yılan tılsımını oraya koydular ki şimdi dahi vardır. O tılsım Kostantin zamanından kalmıştır. O tılsımdan bütün yılanlar helak oldu. İslambol mamur oldu.

O vakit ki Şem'ün, Sofya adlı kızını Kostantin'e vermişti. Sınırsız mal ve dilek bile vermişti. Şöyle ki malının haddi hesaba gelmezdi. O kız, kendi vefatından sonra kendi malı ile o diyarda benzeri olmayan bir kilise yapılmasını vasiyet etti. Bir gün ansızın ecel gelip kız vefat edince vasiyetin yerine gelmesi için mimarları topladılar ki Ayasofya'nın binasına başlasınlar. Mimarbaşını Frengistân'dan getirdiler. Mimarbaşı, Ayasofya'nın binasını kırk arşın yer altına koyarak tamamladı. Sıra büyük kemere gelince o mahalde kayboldu. Frengistana vardı. Orada da büyük bir kilise inşa ederek onu da büyük kemere getirdiğinde izin isteyerek yine İslambol'a geldi. Ayasofya'nın büyük binası oturarak tam yerine varmıştı. Mimarbaşı başlayıp Ayasofya'yı tamamladı.

Rivayet olunur ki Süleyman Peygamber'in Şemsiyye adlı bir eşi vardı. Gayet güzellerdendi. Şöyle ki Süleyman Peygamber o kızın sözüne karşı gelmezdi. Bir gün o kız bir köşk arzu etti ki başka memleketlerde olmasın. Onun sözüne karşı gelmeyen Süleyman Peygamber dört yana şöyle hükmetti: "Dört köşe yedi iklimi dolaşıp havası ve suyu gayet güzel olan bir yer bularak oraya ulu bir köşk yapın ki benzeri felekte olmasın. Her nerede bir güzel somaki mermer varsa getirip o köşke koyun." Böyle emir olunca dev ve peri, âlemi dolaşıp havası ve suyu gayet güzel bir yer buldular ki şimdi o yere Aydıncık derler. Emrolunan köşkü orada bina eylediler. Kaf Dağı'ndan somaki mermerler getirip o köşke koydular. Somaki mermerlerin madeni Kaf Dağı'nda olur. Ondan



başka yerde olmaz. Bu arada bu kıssayı getirmekten murat budur ki Ayasofya'nın içinde olan dört somaki mermer direkleri evvelden devler getirip Ayduncuk'ta olan köşke koymuşlardı. Şimdi Ayasofya'da olan dört somaki mermer direk Kaf Dağı'ndan gelmiştir.

Ayasofya tamamlanıp adını Ayasofya koymalarından maksat budur ki Şem'ûn'un Kostantin'e helallik olarak verdiği Sofya adlı kızın malıyla bina olunmuştur. Ayasofya'nın mihraba karşı olan kapıları Nuh Peygamber'in gemi tahtasındandır. Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dünyaya geldiği zaman Ayasofyanın kible yönündeki kubbesinin bir tarafı yıkılmış ve Kostantin tarafından imar edilmiştir vesselam.

Ayasofya masrafını hesap edip buna akıl erİştirdiler ki üç yüz bin külçe altın harlandı. Her külçe üç yüz bin altın idi.

c) Çeviri yazı Metin³:

[67b] İslambol ve Āyosofyanın binā-yı aḥvālidür

Şöyle nakl olunmuştur ki İslambol binā olalı fethine gelince iki biñ iki yüz seksen sekiz yıllık binā idi ve feth olunukda ḥicretiñ sekiz yüz elli yedisinde idi ve ḥicretiñ biñ otuzı olukda İslambol iki biñ dört yüz altmış bir yıllık binādır. Şöyle ma' lüm ola ve İslambolı Yanḳo bin Madyan evvel bünyād itmişdür ve ol zamānda Yanḳo ulu pādīşāh idi. Şöyle kim yedi iklīme ḥükmi cārī idi ve murād idindi ki bir ulu ḳal'a bünyād ide ki bir daḫı diyārda olmaya. Vüzerāsın cem' idüp ve danışuk idüp Yanḳo söz açup eyitti ki: "Tiz baña bir iyü yer buluñ ki bir mu'azzam şehr bünyād itmek murād idindim." Bunlar bu fikr ile taḡıluḡ gitdiler. [68a] Ol vaḳit Yanḳonuñ gözine uyḫu gelüp bu fikr ile uyumaya vardı. Rū'yāsında didiler ki murād idindiḡüñ şehri Aḳdeñiz ile Ḳaradeñiz yaḳın olduḡı boḡaza bünyād idesin. Yanḳo uyanup düşün vezirlerine bildürdi ammā ol yer ḳande olduḡın bilmezler idi. Yine Yanḳo bir gece sarāyında yaturken uyḫu arasında ḳaldurup sildürüp cāniblerinde götürdiler. Yanḳo uyanup gözin açdukda düşün kıyaş idüp yine gözin yumdu ammā gördi ki düş degildür. Gözin açup ḡurup geldi. Ḥayret 'āleminde iken ḫalk ḫaberdār olup eḡrāfda olan beglere ḫaber oldu ki pādīşāh falān yirdedür. Begler ta'accüb idüp Yanḳonuñ yanına geldiler. Ḥidmet idüp ol eḡrāfı biraz seyr eyleriken düş gördüḡi yire uğradılar. Yanḳo ol yiri gördükde bildi ki ol düş gördüḡi yer imiş. Ta'accüb idüp vüzerāsına ḫaber ḡalup cümlesi anda cem' oldılar. Vāḳı' ayı taḳrīr idüp bildürdi. Hemān anda oturup yedi iklīme nāmeler perākende ḳıldı ve şöyle ḫükm itti ki: "Her ḳande üstād-ı mīmār ve ırḡadlar var ise cümlesi bunda ḫāzır olsunlar." Öyle olsa nāmeler vardı ki vilāyet ü memleketlerde ḫāzır olan begler tecessüs idüp her ḳande mīmār ve ırḡad varsa idi cümlesin cem' idüp İslambol olduḡı yerde Yanḳonuñ ḫuzūrunda irsal eylediler. Her mertebe mīmār ve ırḡad cem' oldu ki ḫadd ü ḫesābın Allah bilür. Öyle olsa ḫidmete mübāşeret idüp tamām yedi yıl İslamboluñ ḡāş u kirecin cem' idüp ve andan bināya [68b] ibtidā idüp ḳırk günde İslambolı tamām eylediler ve İslamboluñ ādına Yanḳo didiler ve sonra ol kāfir ḡāyet putperest oldu ve bir 'azīm kilīsā daḫı bünyād eyledi. İçinde yedi yüz keḡiş olurdu ve bu keḡişleriñ bir başları var idi ki yaḡı biñden artıḳ idi ve ol kilīsānıñ içinde puta taparlardı. Bir gün Yanḳo nice begler ile ve

³ Metinde imlāsı hatalı olan bazı kelimeler çeviri yazıya düzeltilerek aktarılmıştır.



ruhbânlar ile ol deyrîñ içine girüp putlarına taparken nâgâh zelzeleler ve yıldırımlar vâkı' olup Yanço deyr içinde iken begler ile ve ruhbânlar ile ol kilisâyı zelzele yire giçürdi. Cümlesin anda çalup helâk oldılar ve andan soñra İslambol kırk yıl vîrân oldu. Rivâyet olunur ki İslambol binâsına mübâşeret olunduğda yiri kazup binâsın komazdan mukaddem dört cânibinde yüce kuleler yapup ve her bir kuleye büyük çañlar koydılar ve müneccimler oturup kitâblarında şa'at gözedirlerdi ki vaqti olduğda çañcılara haber idüp çañ çalalar ve çañlar çaldığda İslamboluñ binâsın koyalar ve leşker her biri birer taş ellerine alup hendek başına turup çañlara muntaızılar iken nâgâh bir leylek bir yılanı ağzına alup hava yüzinde uçarken ol çañla kuleleriñ üzerine uğrayup yılanıñ kıyuğu çaña şarışdı. Hemân çañ çaldı. Ol vaqit ol şa'ati kıyaş idüp bir uğurdan cümle çañlar çaldılar. Mîmârlar çañ âvâzın istima' idince "Binâyı uruñ deyü." çağrışdılar. Cümle hâzır olanlar hemân bir uğurdan İslambol binâsın urdılar. "Hayy, n'eylediñiz! Çañlar vâkı'aya uğradı." deyü bir haber verince bennâ yer üzerine çıkdı. Artık bozmak mümkün [69a] olmayup hemân yapmaga mes'ül oldılar. Naql olunur ki ol ecilden şimdi dağı İslamboldan hastalık eksik olmaz zîrâ İslambol şa'atiyle bünyâd olunmamışdur ve İslambol zelzeleden kırk yıl harâb olup hâlî' çaldığdan soñra Yançonuñ bir oğlu kalmış idi. Adına Yuzantın dirler idi ve bu Yuzantın gelüp yine İslambol ma'mür eyledi ve zelzele ve yıldırım havfından İslambolı iki kat yapup şimdi dağı iki katdur. Bir katı yer altındadır. Kireç ile yapılmış evlerdür. Yuzantın Yançonuñ helâk olduğın görüp ol korkudan iki kat yapmışdur ki zelzele ve yıldırım vâkı' olduğda yer altında olan evlere girürlerdi ve yine Yuzantın dağı fesâda el urup Haqq Te'alâ Hazretleri tâ'un virüp cümlesi kırıldı. Şöyle kim ancak on adamda bir adam halâş buldı ve onlar dağı korkudan firâr idüp perâkende oldılar. Yine İslambol vîrân oldu ve Yuzantınıñ bir oğlu kalmış idi adına Kir Miñâ'il dirlerdi. Ol ulu İskender-i Zülkarneyn zamânında fevt olup ve onların oğullarından Koştantın adlu bir pâdişâh çaldı ve ol ulu degildi ki yine İslambol ma'mür eyleye. Ol zamanda mağrib diyârında bir ulu pâdişâh var idi. Adına Herkıl dirlerdi. Ol pâdişâha hased idüp İslambol ma'mür eylemegi komadı. Âhîr Koştantın Herkılñ mâni' olduğın görünce çalkup bir gayrı pâdişâha vardı ve ol pâdişâhın adına Şem'un [69b] dirlerdi. Aña vardı ve ol ulu Koştantine asker virüp Herkıl ile bir def'a cenk idüp âhîr Şem'un yine bunların arasına girüp barışdırdı ve Şem'unuñ Şofya adlu bir kızı var idi. Anı Koştantantine helallik virdi ve Koştantın gelüp yine İslambol ma'mür eyledi. Lâkin muqaddem birkaç yıl vîrân olmağ ile İslamboluñ içi yılanlar ile tolmüş idi. Ol mağallerde bir üstâd gelüp Atmeydanı'nda olan üç başlu tuncdan yılan şeklinde tılsım idüp ol yılan tılsımın anda kodılar ki şimdi dağı vardır ol tılsım Koştantın zamânından kalmışdur. Ol tılsımdan cümle yılanlar helâk oldu. İslambol ma'mür oldu ve ol vaqit ki Şem'un Şofya adlu kızın Koştantine vermiş idi. Bî-had mâl dilek bile vermiş idi. Şöyle kim mâlının haddi hesâba gelmezdi ve ol kız vaşiyet eyledi ki kendü vefâtından soñra kendü mâl ile bir ulu kilisâ yapalar ki bu diyarda dağı mişli olmaya. Nâ-gâh bir gün ol kız ecel yetişüp fevt olduğda vaşiyet yerine gelmesi için mî'mârları cem' eylediler ki Ayosofyanın binâsına mübâşir olalar ve mî'mâr başın efrengistândan getürdiler. Andan Ayosofyanın binâsın kırk arşun yer altına koyup ve tamâm yapup büyük kemere gelince andan soñra ol mağalde mî'mâr başı gâyib oldu. Yine efrengistâne vardı ve anda dağı bir 'azîm kilisâ dağı binâ idüp ve anı dağı büyük kemere götürdükdde ferâgat idüp yine İslambola geldi ve Ayosofyanın ulu binâsı oturuşup [70a] tamâm yerine varmış idi. Mübâşeret idüp Ayosofyayı tamâm eyledi ve rivâyet olunur ki Süleymân Peyğamberiñ 'a.s. Şemsiyye adlu bir hâtonu var idi. Gâyet hüblardan idi. Şöyle kim Süleymân Peyğamber 'a.s. ol kızın sözine hilâf itmezdi. Bir gün ol kız bir köşk arzû eyledi ki bir dağı



memleketde olmaya. Süleymân Peygamber 'a.s. dağı sözine ĥilâf itmeyüp her yöñe şöyle ĥükm eyledi ki: "Dört köşe yedi iklimi keşt idüp âb u havâsı gâyet laţif olan bir yer bulup ve anda bir 'âli köşk yapalar ki mişli felekde olmaya ve her ĥande bir ĥüb şomâķi mermer var ise getürüp ol köşke ĥoyasız." deyu emr olunduĥda dîv ü perî 'âlemi keşt idüp âb u havâsı gâyet ĥüb bir iyü yer buldılar kim şimdi ol yire Ayduncuĥ dirler. Emrolunan köşki anda binâ eylediler ve Ķaf Dağından şomâķi mermerler getürüp ol köşke ĥodılar ve şomâķi mermerlerin ma' deni Ķaf Dağında olur andan ĥayrı yirde olmaz ve bu arada bu ĥışşayı getürmekden murâd bu kim Ayosofyanıñ içinde olan dört şomâķi mermer direkleri kim vardur evvel mermerleri dîvler Ķaf Dağından getürüp ol Ayduncukda olan köşke ĥomuşlar idi. Şimdi Ayosofyada olan dört şomâķi mermer direkler kim vardur Ķaf Dağından gelmişdür ve Ayosofya tamâm olup âdına Ayosofya ĥoduĥlarından murâd budur ki ol Şofya adlı kızın mâlıyla binâ olunmuşdur ki Şem' ün Pâdişâh Ķoştanţine ĥelallıĥa virmiş idi ve Ayosofyanıñ mihrâba ĥarşu olan ĥapuları [70b] Nüh Peyĥamberiñ 'a.s. gemi tahtasındandır. Ĥazret-i Peyĥamber şallallâhu 'aleyhi ve sellem dünyâya geldükde Ayosofyanıñ ĥible cânibinde ĥubbesiniñ bir cânibi yıkılıp yine Ķoştanţin ma' mür eyledi vesselâm. Ayosofya ĥarcın ĥesâb idüp buña 'aĥl irişdirdiler ki üç yüz sebîke altun ĥarc olundu her sebîke üç yüz biñ altun idi.



SONUÇ

İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te fethedilmesiyle yaklaşık bin beş yüz yıl ömür süren bir imparatorluk yıkılmış, şehrin ve Ayasofya'nın tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. İstanbul'da farklı bir kültür ve medeniyetle karşılaşan Müslüman Türkler, İstanbul ve Ayasofya hakkında anlatılan efsaneleri kendi inanç, beklenti ve gelenekleri doğrultusunda yeniden şekillendirmişlerdir. Bu çalışmada Millî Kütüphanede bulunan bir cönkte yer alan İstanbul ve Ayasofya'nın bina edilişine dair efsanelere yer verilmiştir. Müellif, muhtemelen Oruç Bey Tarihi'nden ve başka eserlerden yararlanmış; halkın anlayabileceği sade bir dili ve özet şeklinde bir anlatımı tercih etmiştir. Metinde geçen; İstanbul'un kurucularının puta taptıkları için helak olmaları, Ayasofya'nın Sofya adlı kızın hayrıyla yapılması, Ayasofya'nın mermer direklerinin Süleyman Peygamber'in devlere ve perilere Kaf Dağı'ndan getirttiği mermerlerden yapılması, Ayasofya'nın mihraba karşı olan kapılarının Nuh Peygamber'in gemi tahtasından yapılması, Hz. Peygamber dünyaya geldiğinde Ayasofya'nın kible tarafındaki kubbelerinden birinin yıkılması şeklindeki efsaneler, halk muhayyilesinin şehri ve Ayasofya'yı İslamî bir bakışla algılamasına örnek teşkil etmektedir. Söz konusu efsanelerin ortaya çıkışı, gelişim süreci ve tarihsel arka planının aydınlatılabilmesi için konuyla ilgili yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.



KAYNAKÇA

Akçay, İlhan (1968). *Ayasofya Câmii*, Ankara: Hakses Neşriyat.

Aslan, Ferhat (2009). *Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecekyer/ayasofya-muzesi>
[erişim tarihi: 04.03.2021.

Cönk, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 271.

İyice, Semavi (1991). "Ayasofya", *DİA*, C. 4, ss. 206-210.

Karataş, Turan (2018). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Kuban, Doğan (2004). *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion Konstantinopolis İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Lokmacı, Süleyman (2019). "Solak-zâde Tarihi'ne Göre İstanbul'un Kuruluşuyla İlgili Efsaneler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (1), ss. 340-363.

Oruç b. Adil (2014). *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)]*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

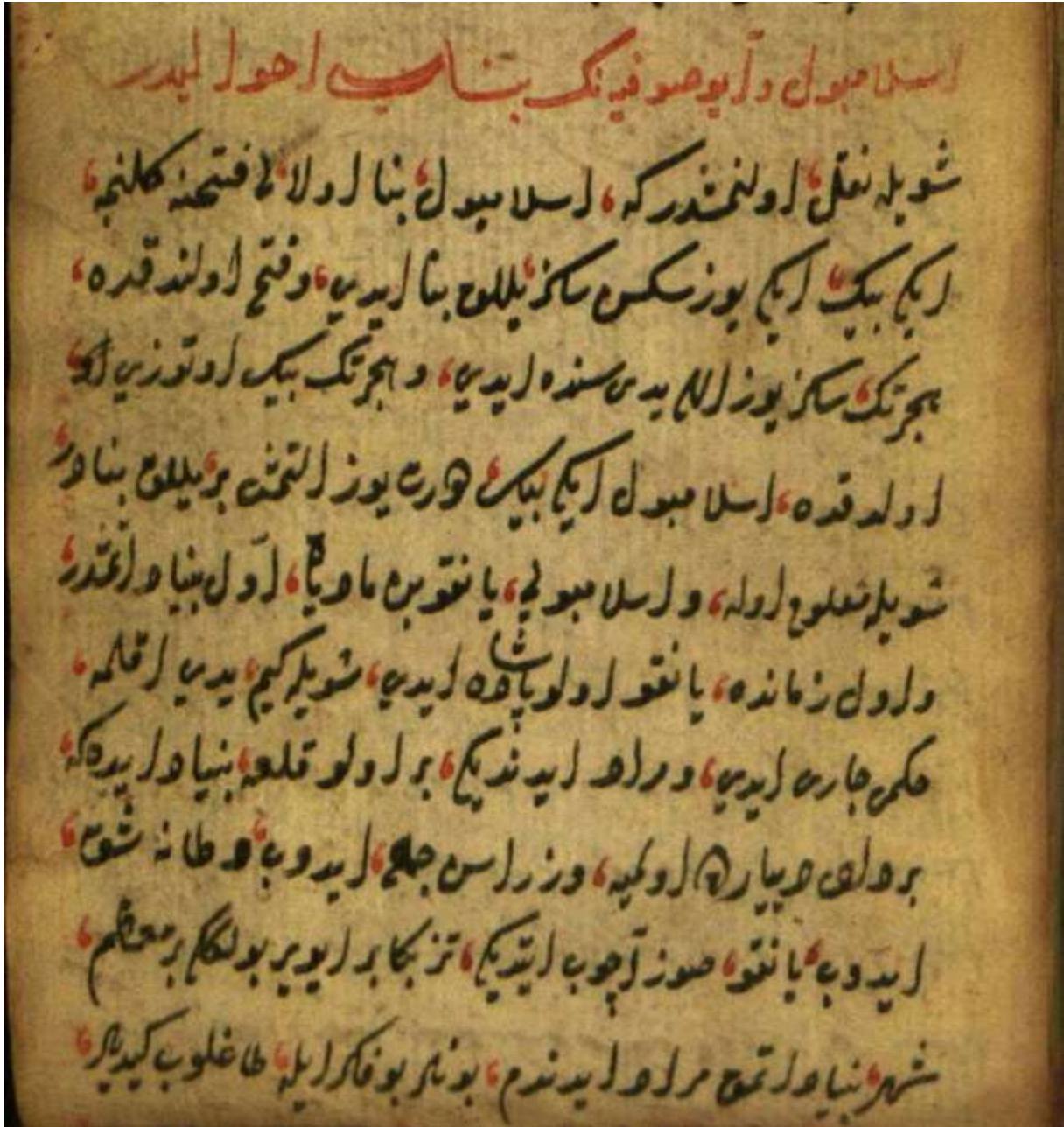
Özay, Yeliz (2009). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İstanbul'un Tılsımlarının Hikâye Edilişi", *Millî Folklor*, 2009, S. 81, ss. 54-63.

Yerasimos, Stefanos (1993). *Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri (çev. Şirin Tekeli)*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yıldırım, Duygu (2013). *Fantasies Of The End: Cosmology And Apocalypse In Dürr-i Meknun*. Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.



Ek 1: Orijinal Metinden Örnek (67b)



Ek 2: Ayasofya-i Kebîr Camî-i Şerîfi⁴



⁴ Fotoğraf <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezecekyer/ayasofya-muzesi> adresinden alınmıştır.

